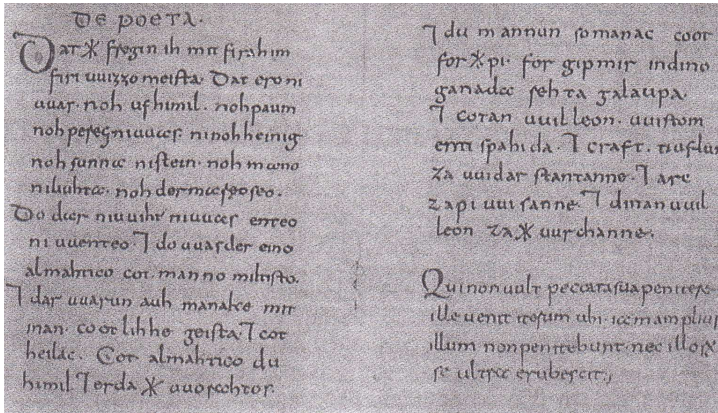

A Festic-kódex „paragrafusjelei”

1. Bevezetés

A szövegtagoló jelek kialakulását az írás megjelenése és ennek kapcsán a szövegértés segítségének igénye tette szükségessé. Kezdetben csak a nagyobb tartalmi egységeket próbálták elkülöníteni a görög és latin írásban: a szöveg egyes részeinek külön oszlopba írásával, a szöveg kijebbi kezdésével, az új gondolati egység kezdetén a sorok előtt egy függőleges vonallal vagy nagy S-sel, P-vel vagy egy kampószerű jellel (Γ) – amely valószínűleg a görög Π egyszárú változata, illetve dupla virgula – esetleg számok alkalmazásával (Keszler 2004: 90).

A wessobrunni imádság, 810 körül (Hartmann, Ch. – Scheffler, Ch.: Kalligraphie. Falken-Verlag GmbH, Niederhausen, 1994, 7)

A nagyobb gondolati egységek elkülönítésének számos megoldását találni már a korai magyarországi latin és magyar nyelvű kódexekben is: új sorba kezdés, egysornyi üres hely, kijebb kezdés, két- vagy több sor nagyságú színes, általában festett, sőt díszített nagy kezdőbetű, iniciálé [1. ábra] használata stb. A bekezdések, szakaszok, esetleg címek jelölésére gyakran alkalmaztak különféle formájú, piros, fordított nagy P-ket is (például a JókK.-ben, a BécsiK. 2. kezétől származó részben, a MünchK.-ben, a BirkK.-ben, a GuaryK.-ben, a NádK.-ben, a CzechK.-ben, a LobkK. 2. keze által írt részben két esetben, a DebrK. 3. keze által írt részben – amelyben a P szár nélküli [4. ábra] –, a SándK.-ben, a WeszprK.-ben, a KazK.-ben, a TihK.-ben stb.), valamint akasztófászerű jelet a Festetics-kódexben (Keszler 1996: 136). E jelek alkalmazása azonban számos kérdést vet fel. A Jókai-kódex (2. ábra) jeleivel kapcsolatban P. Balázs János (1981: 15) és Liszka Gábor (1986) utalt arra, hogy ezeknek a jeleknek a bekezdéjelölő funkciója nem általános, Keszler Borbála (2004: 113) pedig a következőket írta a problémáról: „E jelek gyakran állnak ugyan bekezdések élén (vagy olykor a végén), de egyes kódexekben előfordulnak felsorolások pontokba szedett csoportjai előtt, idéző mondatok után (idézetek előtt), következtetések, magyarázatok, valamint ellentétes állítások előtt (melyek azonban nemigen tekinthetők önálló bekezdéseknek) és egyéb összetett mondatok határán is. Sőt vannak olyan esetek, amikor mintha csupán intonációs, szünetjelölő szerepük lenne.”

Keszler Borbála problémafelvetése (2004: 113) nyomán kezdtem azt vizsgálni, hogy milyen funkciói voltak a különböző típusú „paragrafusjeleknek” a középkori magyar írásjelhasználásban. Jelen tanulmányomban a Festetics-kódexszel foglalkozom, amely a benne nagy számban előforduló „paragrafusjelek” miatt bőséges anyagot biztosított a kutatáshoz.

2. A Festetics-kódex

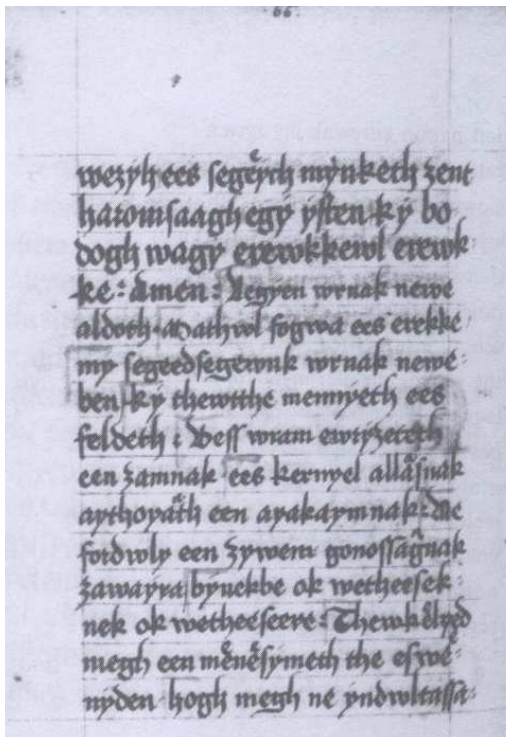
A Festetics-kódex, magyar nyelvű imádságoskönyv, feltehetően 1492 és 1494 között készült Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára a pálosok nagyvászonyi kolostorában. Az eredetileg 210 levélből álló könyv terjedelme ma 208 levél (N. Abaffy Csilla 1996: 12).

A kódexnek csak egy részét, az első 50 levelét vizsgáltam, amelyben 169 (100%) akasztófához hasonló formájú „paragrafusjelet” (Γ) találtam. A jelek megoszlása nem egyenletes (a kódex egészét tekintve sem): a kezdeti folyamatosságot szünetek törik meg, de jellemző, hogy az egyes lapokon vagy nagyon kevés (1, esetleg 3), vagy kiugróan sok jel (13) látható.

2.1. A „paragrafusjelek” formai sajátosságai

A kódexben 50 (29,6%) esetben áll akasztófászerű jel (Γ) önállóan (3. ábra). A „paragrafusjel” egyértelműen jelöli a bekezdéseket, a bekezdéseken belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárokat, valamint a zsoltosza részét képező, de teljesen le nem írt rövidítésszerű elemeket is, pl.: „*Kōn · Xpēon · Kon Γ M̄y ath̄yank ysten*”. – A jel előtt álló rész feloldása: Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison; az utána következő rész jelentése: ’ez után a Miatyánkot kell elimádkozni’.

Az akasztófászerű jelek gyakran helyezkednek el kettősponton vagy ponton: kettősponton 42-szer (24,9%), ponton 77-szer (45,6%), vélhetőleg az írásjelek megerősítőjeként – noha nyomdatechnikai okokból ezt itt nem tudtam jelölni. Éppen ebből adódóan a Festetics-kódexszel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a „paragrafusjel” nem szakasz záró-e. Ezt a feltevést látszik megerősíteni a tudatosabb központosítás, helyesírás és jelölésrendszer, például a többnyire rubrumozott nagy kezdőbetűk szinte kivétel nélkül új tartalmi, gondolati egységet jeleznek; és fontos az is, hogy a kódex keletkezési idejével egykorú 2. kéz a nagyobb részek indítását a sor elején elhelyezett görög keresztrel vagy a margóra írt betűkkel jelölte (N. Abaffy Csilla 1996: 10–1, 23). Biztosan azonban nem állítható, hogy a „paragrafusjel” szakasz záró, éppen az olyan átmeneti kategóriák miatt (ezekről még nem esett szó), amelyeknél a tartalmi és az intonációs egységek, valamint a beszélőváltások határai mind egybeesnek. Hiába áll tehát az „Amen”-t (a szöveget egyértelműen lezáró kifejezést) követően önállóan, ponttal vagy kettősponttal kombinált „paragrafusjel”, a határok összemosódása miatt e kérdésben nem foglalható egyértelműen állás. Ami tehát biztos – mint már említettem –, hogy a jel egyértelműen jelöli a bekezdéseket, a bekezdéseken belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárokat, valamint a rövidítésszerű elemeket.

A Festetics-kódex 66. oldala

2.2. A „paragrafusjelek” által jelölt tartalmi egységek

A zsolozsma műfaji sajátosságából, a soron következő részek jelölési módjából adódóan legtöbbször nehéz eldönteni, hogy milyen egységeket is választ el egymástól az akasztófászerű jel, hiszen az egyes kategóriák között nincsenek éles határok, a bekezdés-, tömb- és mondathatárok sok esetben egybeesnek. Például: „*Athyanak ees fywnak ees zenth leleknek neweben Amen* Γ · *Kōn · Xpēon · Kon* Γ *Mÿ athÿank ÿsten · Idwezlegÿ maria* · Γ *Wram en ayakaymat meg nythod* · Γ *ees een zaam hÿrdethy the dÿchéreethedeth* · Γ *Isten een segeedsegemree ÿgÿekezyel* · Γ *Vram engem segeÿthenÿ syees*” (29); „*Kōn · Xpēon · Kon* Γ *Mÿ athÿank ÿsten* Γ *Idwezlegÿ Maria*” (57, 57, 155, 169, 189, 211). Összességében 82 (48,5%) esetben áll „paragrafusjel” bekezdés-, tömb- és mondathatáron.

Megfigyelhető, hogy az új tartalmi egységek gyakran litániaszerűen ismétlődő és/vagy az imádságnak keretet adó formulák, állandó részek, amelyek előtt ott találni az akasztófászerű jelet. Ilyen tartalmi egységek lehetnek a hálaadások (10-szer, 6%), dicséretetek, dicsőítések, dicsőségek (17-szer, 10%), irgalomkérések (10-szer, 6%), segítségkérések (20-szor, 11,8%), áldásadások (7-szer, 4,1%) és könyörgések (31, 18,3%), például: „*Merth megh zerethee kÿral thee dÿzedeth* · Γ *Wram halgassad megh een ÿmád ságomath*” (227); „*Vr halgassad een ÿmadsagomath* · Γ *Ees en ÿwelthesem the hozÿád ÿwsson*” (183).

2.3. A „paragrafusjel” mint intonációs jel

Az akasztófászerű jel 51 esetben (30,2%) intonációs szempontból tagolja a szöveget, az imát, és így válik egyszerre intonációs jellé és fontos ritmusképző elemmé a gondolati, tartalmi egységen belül. Kijelöli ugyanis az egy levegőre kimondandó szöveg terjedelmét, ezzel ritmikus dallamot teremtve – és talán a magyar hitvilág nélkülözhetetlen mozzanatát, a sikeres varázslás elengedhetetlen részét képező regölest is visszaidézve. Az intonációs egységek határai azonban gyakran egybeesnek a tagmondathatárokkal, a tömbhatárokkal, sőt még a beszélőváltásokkal is. Például: „*Legÿen wrnak newe aldoth* · Γ *Mathwl fogwa ees erekke* | Γ *mÿ segeedsegewnk wrnak neweben* Γ *kÿ thewththe mennÿeth ees feldeth* : Γ *Vess wram ewrÿzeteth een zannak* Γ *ees kernyel allásnak aythoyáth een ayakaymnak...*” (159–161).

2.4. A jel beszélőváltások határán

Zsolozsmázáskor döntő fontosságú, hogy a résztvevők pontosan tudják, mikor mit kell mondaniuk. Valószínűleg ebből a megfontolásból látni annyiszor a „paragrafusjelet” a szereplő- és beszélőváltások határán, hiszen a zsolozsmát bevezető szöveget a pap, a zsolozsmát pedig a hívek mondják.: „*Isten ÿgÿekezyel en segedsegemre* · Γ *Vram engem segeÿthenÿ sÿes* · Γ *Dÿchesegh athÿanak ees fywnak ees zenth leleknek* · Γ *Mÿkenth wala kezdehben ees ma ees mÿndenha ees erewkkewl erewkke*” (131); „*Aldasth mondÿonk wrnak* · Γ *Hala adassek ystennenk*” (151, 189, 211). Az ilyen párbeszédészű részeknek sokszor az is érdekességük, hogy a könyörgésre, imádságra való felszólítás után ott látjuk ugyan a „paragrafusjelet”, de a hívek válasza már hiányzik, és a jelet egy új gondolategység követi, mert (zsolozsmáról lévén szó) a másoló tudottak veszi a visszatérő imaformulát, ezért csak jelzi és nem írja ki – a *Miatyánkhoz* és az *Üdvözlég*yhez hasonlóan.

2.5. Átmeneti kategóriák

A példákból is jól látszik, hogy az egyes kategóriák között nincsenek éles határok. A tömbök, az intonációs egységek és a beszélőváltások határai gyakran egybeesnek. Ezért is nehéz eldönteni, hogy a „paragrafusjel” nyit vagy zár, bár a szakasz záró funkció mellett erős érv, hogy a 2. kéz az új bekezdéseket a sor elején elhelyezett görög kereszttel vagy a margóra írt betűkkel jelölte (i. m. 10–1, 23).

2.6. Összegzés

A Festetics-kódex esetében az akasztófászerű jelek a bekezdéseket, a bekezdésen belüli tömb-, mondat- és tagmondathatárokat jelölik. A jel intonációs szempontból is tagolja a szöveget, ott találjuk a „szereplő- és beszélőváltások”, valamint az idéző mondatok és az idézetek határán is.

Nem dönthető el egyértelműen a jelek funkcióinak összetettségéből adódóan, hogy a „paragrafusjelek” nyitják vagy zárják a bekezdéseket, bár a 2. kéz használta tudatos bekezdésjelölések miatt feltételezhető, hogy: zárják.

SZAKIRODALOM

- N. Abaffy Csilla (szerk.) 1996. Kinizsi Pálné imádságoskönyve. Festetics-kódex. 1494. előtt. *Régi Magyar Kódexek* 20. Budapest, Argumentum Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Berkovits Ilona (szerk.) 1965. *Magyar kódexek a XI–XVI. században*. Budapest, Magyar Helikon.
- Csapodiné Gárdonyi Klára 1981. *Európai kódexfestő művészet*. Budapest, Corvina Kiadó.
- Dobszay László 2001. *Jegyzetek a liturgiáról*. Budapest, Új Ember.
- Dobszay László (szerk.) 1988. *Magyarország zenei története I. Középkor*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Dobszay László (szerk.) 1997. *Zsoltárelmélkedések, zsoltármagyarázatok*. Budapest, Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom.
- Éneklő Egyház* 1985. Budapest, Szent István Társulat.
- Gülke Péter 1979. *Szerzetesek, polgárok, trubadúrok. A középkor zenéje*. Budapest, Zeneműkiadó.
- Imádságoskönyv* 1975. Budapest, Ecclesia Kiadó.
- Kéki Béla–Köpeczi Bócz István 1971. *Az írás története*. Budapest, Gondolat.
- Keszler Borbála 1995. A magyar írásjelhasználat jellemző sajátosságai. In: *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdései*. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, 47–57.
- Keszler Borbála 1995. A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. *NyudÉrt.* 164.
- Keszler Borbála 1996. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig*. Doktori értekezés.
- Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Komoróczy Géza 1977. Írásjel [szócikk]. In: *Világirodalmi Lexikon*, 5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 111–2.
- Liszka Gábor 1985–6. *Mondatok és tagmondatok elhatárolása a Jókai-kódexben*. Szakdolgozat. Kézirat.
- Madas Edit–Reményi Andrea (szerk.) 1997. Debreceni Kódex. 1519. *Régi Magyar Kódexek* 21. szám. Budapest, Argumentum Kiadó–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Molnár József–Simon Györgyi 1976. *Magyar nyelvemlékek*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Népszolozsmák* 1990. Budapest, Szent Ágoston Liturgikus Megújulási Mozgalom.
- P. Balázs János 1981. Jókai-kódex. *Codices Hungarici VIII*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pataki Pál 1994. *Francia I–IV*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szentírás* 1997. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat.
- Tóth Béla 1901. *Szájmul szájra. A magyarság szállóigéi*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT. kiadása.
- Török József 2004. *Adrenus*. Budapest, Szent József Kiadó.

Tóthfalussy Zsófia
ELTE BTK
Mai Magyar Nyelvi Tanszék